

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Antoniny Kurtok
pt. *Kulturalne i literackie konteksty relacji chorwacko-węgierskich
w XIX i XX wieku***

Podjęcie przez panią Antoninę Kurtok tematu chorwacko-węgierskich stosunków kulturalno-literackich jest ze wszech miar uzasadnione ich dużym znaczeniem dla kultury chorwackiej. Wieloaspektowe kontakty między Chorwatami a Węgrami należą do najważniejszych czynników, które ją kształtowały od średniowiecza do początku XX wieku. W tamtych czasach większa część terytorium dzisiejszej Republiki Chorwackiej stanowiła część Królestwa Węgierskiego. Z powodu tej administracyjno-politycznej zależności wspomniane kontakty nie miały symetrycznego charakteru; oddziaływanie kultury chorwackiej na węgierską zaznaczyło się słabiej.

Od momentu powstania Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców w 1918 roku relacje chorwacko-węgierskie zaczęły słabnąć i już nie odzyskały dawnej intensywności. Kultura węgierska przestała być wówczas jednym z pierwszoplanowych punktów odniesienia dla kultury chorwackiej; tę rolę odgrywała nadal jedynie w środowisku emigracji chorwackiej na Węgrzech. Obydwie kultury zaczęły się rozwijać niezależnie od siebie, jednak do dziś w różnych sferach chorwackiego życia kulturalnego odczuwalny jest węgierski ślad.

Równie ważnym argumentem przemawiającym za potrzebą opisu chorwacko-węgierskich relacji kulturalno-literackich jest fakt, że w Polsce – na co zwraca uwagę Autorka recenzowanej rozprawy (na stronie 12) – nie zostały one dotychczas kompleksowo opracowane. Obecnie dużo większym zainteresowaniem naukowym – co zrozumiałe z uwagi na współczesne okoliczności polityczne – cieszą się relacje chorwacko-serbskie i chorwacko-bośniackie, pozostawiając w cieniu inne międzynarodowe odniesienia kultury chorwackiej. Gdyby jednak uwzględnić tradycyjnie ważne dla Polaków, przynajmniej na poziomie deklaracji, relacje polsko-węgierskie, w dzisiejszych czasach politycznie wzmożone, to należałoby uznać problem stosunków chorwacko-węgierskich za swoiście aktualny, bo wzbogacający wiedzę polskiego odbiorcy nie tyle o kulturze węgierskiej, ile kulturze wielonarodowego

Królestwa Węgierskiego. W tym świetle już sam wybór tematu rozprawy doktorskiej należy ocenić pozytywnie za dowartościowanie międzynarodowego kontekstu kultury chorwackiej odmiennego od kontekstów, w jakich wzmiankowana kultura bywa dziś przez Polaków zwyczajowo sytuowana.

Ambicją Autorki jest jak najpełniejsze ujęcie zagadnienia określonego w tytule rozprawy. Jak sama podaje we wstępie (na stronie 4), chodziło jej o *stworzenie wyjściowego katalogu wybranych kulturalnych i literackich kontekstów relacji chorwacko-węgierskich w XIX i XX wieku, znajdujących swą egzemplifikację w tekstach kultury*. Ową egzemplifikację stanowi w największym stopniu twórczość najsłynniejszych postaci dziewiętnasto- i dwudziestowiecznej literatury chorwackiej, aczkolwiek równie dużo uwagi poświęca pani Kurtok ich życiorysom oraz środowiskom społecznym, które ich kształtowały, co powinna w przytoczonej wcześniej deklaracji także zaznaczyć.

Węgierskie konteksty aktywności literackiej twórców zaprezentowanych w recenzowanej pracy Autorka uzasadnia czynnikami okołoliterackimi powiązanych z sytuacją polityczną i społeczną, która wpływała na życiowe i artystyczne wybory wspomnianych twórców. W rzeczonyj pracy głównym przedmiotem analizy nie jest zatem autonomiczna wartość estetyczna dzieł literackich, które można interpretować w świetle relacji chorwacko-węgierskich, lecz okoliczności, w jakich powstały. Dlatego dane historyczne i biograficzne stanowią w pracy podstawę wyводу naukowego, zostają zatem odpowiednio rozbudowane, w niektórych urywkach nawet nadmiernie w stosunku do jego meritum, czyli problematyki kulturalno-literackiej. Dane te są zatem niezbędne do analizy wyszczególnionych w rozprawie tendencji, postaw i dzieł, jednak owa analiza nie straciłaby na rzetelności, gdyby zostały one przynajmniej gdzieś bardziej skondensowane.

We wstępie do dysertacji Autorka przybliżyła stan badań dotyczących chorwacko-węgierskich relacji kulturalno-literackich. Wymienia chorwackie, węgierskie i polskie prace naukowe na temat wspomnianego problemu, omawiając pokrótce najważniejsze z nich. Tak pomyślany wstęp pozwala czytelnikowi rozprawy zorientować się, w jakim zakresie literackie echa relacji chorwacko-węgierskich zostały naukowo opracowane oraz na czym ma polegać wkład Autorki w rozwój badań nad rzeczonym zagadnieniem.

Rozdział pierwszy, zatytułowany *Fenomen sąsiedztwa: źródła i charakter stosunków*, dzieli się na dwie części. Pierwsza z nich, rozpoczynająca się od analizy eseju Csaby G. Kissa i do treści tego eseju powracająca, znakomicie pod względem

konceptyjnym ujmuje swoistość długotrwałej chorwacko-węgierskiej zależności. Wątpliwości może wzbudzać cześć druga, poświęcona genezie narodu i państwa węgierskiego. Wydaje się, że Autorka odbiega w tym fragmencie od sedna rozprawy, skupiając się wyłącznie na pradziejach węgierskich. Manifestuje w ten sposób swoją, skądinąd zrozumiałą i uzasadnioną, kroatocentryczną perspektywę, zgodnie z którą pojawienie się Węgrów w Europie wymaga wyjaśnienia. Przyjęcie tego punktu widzenia oznacza jednak uznanie obecności Chorwatów w Europie Środkowej i wybrzeżu adriatyckim za fakt oczywisty, który żadnych wyjaśnień nie wymaga. Czy jednak w związku z tematem rozprawy bardziej logiczne nie byłoby skrócenie wątku pradziejów węgierskich i jednocześnie uzupełnienie go – być może na zasadzie porównania – o zwięzły zarys pradziejów chorwackich? Można założyć, że tak zorientowany ustęp w większym stopniu nawiązywałby do pierwszej części rozdziału, a jednocześnie zapowiadałby rozdział kolejny pt. *Substrat heroiczny i mityczny: chorwacko-węgierskie toposy międzykulturowe do XVIII wieku*.

Przywołany rozdział wprowadza w dzieje związków chorwacko-węgierskich w okresie od średniowiecza do oświecenia. Dziewiętnastowieczne i dwudziestowieczne relacje chorwacko-węgierskie, które znajdują się w centrum uwagi Autorki, wywodzą się bowiem z doświadczeń wcześniejszych, do pewnego stopnia są ich kontynuacją lub rozwinięciem. Zarysowanie sytuacji na pograniczu kultur chorwackiej i węgierskiej sprzed XIX wieku wydaje się w związku z tym niezbędne, a jednocześnie zdradza aspirację Autorki do całościowej charakterystyki problemu.

Rozdział następny pt. *W cieniu polityki i historii: literatura wobec dualizmu losów narodowych* obejmuje analizę wpływu węgierskiej kultury i polityki w XIX wieku i na początku XX wieku na życie i twórczość Ivana Mažurancića, Ljudevita Vukotinića, Mirka Bogovića, Augusta Šenoi, Eugena Kumičića, Ksavera Šandora Gjalskiego oraz Mariji Jurić Zagorki. Omawiając tych pisarzy, Autorka dotyka problemów wynikających z emancypacji narodowej, politycznej i społecznej Chorwatów w Królestwie Węgierskim. W tym procesie przez długi czas kluczową rolę odgrywała literatura, była bowiem głównym nośnikiem treści ideologicznych stanowiących podstawę emancypacji.

W rozdziale *Literacka nowoczesność i pamięć prototypów: dwudziestowieczne korespondencje ze wspólną tradycją* Autorka nakreśla analogie w literaturach chorwackiej i węgierskiej w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej. W pierwszej części tego rozdziału kładzie nacisk na osobę i twórczość Miroslava Krležy –

najwybitniejszego dwudziestowiecznego pisarza chorwackiego podejmującego problem więzi łączącej kulturę chorwacką i węgierską. Pisząc o drugiej połowie XX wieku, skupia się na aktywności literackiej mniejszości chorwackiej na Węgrzech oraz przeglądowym porównaniu sytuacji literatury węgierskiej i chorwackiej pod względem występowania podobnych tendencji estetycznych.

W zakończeniu rozprawy pani Kurtok podsumowuje zwięźle zmiany w specyfice stosunków chorwacko-węgierskich w okresie od średniowiecza do końca XX wieku. Dzieli ten okres na cztery fazy: dwie przypadają na czasy przynależności Chorwacji do Królestwa Węgierskiego, trzecia – na okres międzywojenny. Ostatnią wyszczególnioną przez Autorkę fazą w historii relacji chorwacko-węgierskich jest druga połowa XX wieku.

Aby dokładniej określić rangę chorwacko-węgierskich stosunków kulturalno-literackich w historii Chorwacji, Autorka powinna – jak się wydaje – poczynić zastrzeżenie dotyczące zróżnicowania tamtejszych tradycji kulturowych. Kroatyści najczęściej wymieniają dwie tradycje: środkowoeuropejską (dominującą w tzw. Chorwacji Kontynentalnej) i śródziemnomorską (obecną w tzw. Chorwacji Adriatyckiej). Zdarza, że uwzględniają też tradycję bałkańską, aczkolwiek czynią to czasem z pewnym oporem, który wynika z dystansu współczesnych Chorwatów do wymienionej tradycji, związanego głównie z chorwacko-serbskim antagonizmem politycznym.

Relacje z kulturą węgierską stanowią jeden z kluczowych czynników kształtujących środkowoeuropejską tradycję kulturową Chorwacji. Ich oddziaływanie odczuwalne było głównie w kontynentalnej części kraju, w części adriatyckiej zaznaczyło się w mniejszym stopniu. Tam bowiem pierwszoplanową rolę przez wiele stuleci odgrywały relacje kultury chorwackiej z włoską (pierwotnie wenecką). Dobrze byłoby we wstępnej partii rozprawy tę kwestię podkreślić, aby nie powstało wrażenie, że stosunki chorwacko-węgierskie charakteryzowała identyczna intensywność we wszystkich zakątkach Chorwacji.

Autorka mogłaby także rozważyć naszkicowanie w początkowej partii rozprawy mapy relacji, w jakie wchodziła kultura chorwacka, czyli wymienić także inne niż chorwacko-węgierskie i chorwacko-włoskie, lecz porównywalne do nich pod względem napięcia, zagraniczne relacje kultury chorwackiej, takie jak wzmiankowana już relacja z kulturą serbską, ale też z niemiecką (austriacką) czy turecką. Problematyka tych relacji przewija się zresztą przez rozprawę w napomknieniach dotyczących wpływów

literackich czy języków, jakimi posługiwali się wymienieni przez Autorkę pisarze. W największej może mierze uwzględnia ona relacje chorwacko-tureckie – we fragmentach poświęconych motywom tureckim w literaturze chorwackiej i węgierskiej.

Przy tej też okazji można by się pokusić przynajmniej o wzmiankę na temat dwuznaczności słów *Chorwacja* i *chorwacki*, które z jednej strony – zwłaszcza z perspektywy dwudziestowiecznej i dwudziestopierwszowiecznej – odnoszą się do chorwackiej kultury narodowej niezależnie od jej regionalnych różnic, z drugiej zaś – w ujęciu historycznym – dotyczą Chorwacji Kontynentalnej, a dokładnie zachodniej części tego regionu. Dwuznaczność związana z regionalnym (węższym i wcześniejszym) i narodowym (szerszym i późniejszym) użyciem wzmiankowanych pojęć jest ważna w przypadku, gdy mowa o sytuacji kultury chorwackiej w XIX wieku, ponieważ właśnie wtedy dochodzi do interferencji między wymienionymi znaczeniami, związanej z chorwackimi dążeniami narodowymi.

Pani Kurtok jest świadoma tych wszystkich niuansów kulturowych, także nazewniczych, o czym świadczą jej uwagi dotyczące problematyki chorwackiego regionalizmu i kosmopolityzmu oraz wielojęzyczności i dialektalności. Recenzowaną pracę cechuje faktograficzna skrupulatność, dlatego wspomniane zastrzeżenia – choćby z tego powodu – mogłyby się w niej znaleźć.

O jeszcze jednym zastrzeżeniu należałoby wspomnieć. Mianowicie Autorka zaznacza w zakończeniu pracy, że relacje chorwacko-węgierskie analizuje jako kroatystka, a nie hungarystka i dlatego czyni to z perspektywy chorwackiej, w ograniczonym stopniu uwzględniając perspektywę węgierską. Takie podejście jest uprawnione, jednak dotyczące go zastrzeżenie powinno się znaleźć raczej we wstępie do rozprawy niż w jej zakończeniu, aby osoba rozpoczynająca czytanie dysertacji nie oczekiwała prezentacji obydwu perspektyw – chorwackiej i węgierskiej – w zrównoważonej mierze.

Walorem pracy jest wyakcentowanie złożonego charakteru relacji chorwacko-węgierskich, które – zależnie od aktualnej sytuacji politycznej i społecznej – przyjmowały formę presji, buntu, wpływu, inspiracji, symbiozy, analogii, utożsamienia. Autorka zasadniczo unika analizy wymienionych form relacji przez pryzmat stereotypowych podziałów na kulturę dominującą (węgierską) i podporządkowaną (chorwacką) oraz na węgierskie centrum kulturowe i chorwacką prowincję, choć też wspomnianych podziałów nie lekceważy, jako że nie lekceważą ich przywoływani przez nią twórcy. Na przykład we fragmencie pracy poświęconym

Mirolavowi Krleży i Endre Adyemu pani Kurtok uwydatnia kontestacyjne podejście obydwu pisarzy do jednego ze wzmiankowanych podziałów, analizując wspólne im odczucie prowincjonalności ich ojczyzn.

W ocenie kontaktów chorwacko-węgierskich na gruncie polityczno-społecznym i kulturalno-literackim Autorka stara się więc utrzymać – w ramach swojego kroatocentryzmu – perspektywę w miarę obiektywną. Dostrzega antagonizmy nabrzmiewające w określonych momentach dziejowych między Chorwatami a Węgrami, a jednocześnie dowartościowuje pierwiastek chorwacko-węgierskiej wspólnoty i wzajemności kulturowej, umocniony przez zagrożenie tureckie oraz podobne doświadczenie polityczno-społeczne związane z długoletnią przynależnością Chorwacji i Węgier do monarchii habsburskiej.

Pani Kurtok nie precyzuje jednak przyjętej przez siebie metody interpretacyjnej. Na stronie 9 pisze tylko ogólnie, że: *W procesie tworzenia niniejszej rozprawy oparto się przede wszystkim na kombinacji działań ekscerpcyjnych, opisowych, analitycznych oraz interpretacyjnych.* Jej praca mieści się tymczasem w szerokim nurcie badań interkulturowych, w których wydarzenia literackie są – najogólniej mówiąc – odczytywane na tle czasoprzestrzeni kulturowej, w której powstały i którą współtworzą. To jednocześnie czasoprzestrzeń interakcji między dwiema lub większą liczbą kultur etnicznych bądź pod innym względem odmiennych.

Można by doszukać się w recenzowanej rozprawie punktów zaczepienia dla bardziej już skonkretyzowanych perspektyw interpretacji zjawisk interkulturowych, takich jak historyzm (kontekst historyczny kontaktów chorwacko-węgierskich zostaje przez Autorkę szczególnie uwydatniony) czy postkolonializm (uzasadniony przynajmniej w niektórych fragmentach pracy, np. w tym poświęconym Zagorce). Gdyby jednak odrzucić te może nazbyt uzależnione od podłoża ideologicznego i adekwatne jedynie wobec części badanego materiału metody analizy, to ciągle pozostaje w mocy zastrzeżenie, że Autorka nie uwypukliła wyraźniej zaplecza teoretycznego odpowiedniego dla problemów relacji międzykulturowych odzwierciedlających się w życiu literackim. Wzorem mógłby jej służyć na przykład Mieczysław Dąbrowski jako autor książki *Swój/Obcy/Inny. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej* (2001). Dąbrowski skupia się na ponadnarodowych i hybrydycznych elementach kultur sąsiadujących i wchodzących ze sobą w ściślejszą zależność, omawiając wspomniane elementy na przykładzie wybranych dzieł literackich.

Zasadnym punktem odniesienia dla rozbioru chorwacko-węgierskich relacji kulturowo-literackich mogłyby również być liczne publikacje towarzyszące badaniom nad interkulturowością charakteryzującą więzi między poszczególnymi regionami monarchii habsburskiej, utrzymujące się częściowo po upadku monarchii. W tym kontekście przypadek chorwacko-węgierski stanowiłby składnik większej interkulturalnej mozaiki, a jednocześnie pod określonymi względami wyróżniałby się na jej tle.

Przedstawione w recenzji zastrzeżenia są przede wszystkim poradami do przemyślenia i ewentualnego wykorzystania w celu uściślenia założeń badawczych. Stanowią spis możliwości, które być może były brane pod uwagę przez panią Kurtok, lecz zostały odrzucone jako nie w pełni odpowiednie wobec analizowanego tematu. Nie podważają one zatem wartości rozprawy wynikającej z jej merytorycznego uporządkowania, przejrzystości kompozycyjnej oraz faktograficznej rzetelności, polegającej na sumiennym gromadzeniu, kojarzeniu oraz komentowaniu danych historycznych i historycznoliterackich. Autorka na przykładzie chorwackich tekstów, biografii i środowisk literackich przekonująco pokazuje, jak polityka i jej społeczne efekty odciskają piętno na kulturze regionalnej i narodowej.

Walorem pracy jest także przejrzysty, pozbawiony poważniejszych mankamentów styl narracyjny. Na korektę zasługują jedynie pojedyncze uchybienia, jak na przykład tautologiczne sformułowanie na stronie 233: (...) z *kategorią wpływu wpływologii*. Zakładając, że *kategoria wpływu = wpływologia*, można jedno z tych pojęć usunąć.

Jak wspomniano w początkowej partii recenzji, Autorka zwraca w rozprawie uwagę, że brakuje – na pewno w Polsce – opracowań przekrojowo prezentujących chorwacko-węgierskie stosunki kulturalno-literackie. Otóż już nie brakuje, a przynajmniej nie brakuje w takim stopniu jak dotąd, ponieważ pani Kurtok takie opracowanie właśnie napisała. Na podstawie tej podsumowującej konstatacji stwierdzam, że recenzowana dysertacja spełnia warunki określone w artkule 13. 1. ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Tym samym wnioskuję o dopuszczenie pani Antoniny Kurtok do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

